

ся важливим джерелом знань більшості пізніших візантійських авторів, які писали про похід русів.

Чим був автор *БХ* одним з них? Звичайно, його подробиць опису походу не вистачає, щоби однозначно дати відповідь на це запитання. Однак те, що *БХ* не подає інших подробиць, окрім тих, які читаються також й у Симеона Логофета, повинно особливо насторожувати. Більш того, у *БХ* йдеться про повний розгром русів. Незважаючи на глорифікацію війни з русами, інші візантійські автори, у тому числі й сучасники подій, такі як патріарх Фотій, нічого не говорять про повне винищення війська русів. Таке уявлення *БХ* цілком узгоджується із думкою про пізній час написання хроніки. У результаті чого в цілому успішний похід русів хроніст перетворив у катастрофу. Якщо ж запис про похід русів зроблений хроністом зі слів Симеона Логофета, що, як бачимо, цілком можливо, то звідки ж він запозичив повну дату походу, якої звісно немає у цьому джерелі? Враховуючи, що ця повна дата являється унікальною для всього тексту *БХ*, тоді малоімовірним виглядає припущення про її походження із хроніки, яка не дійшла до наших днів.

Вже знаючи про відносно пізнє походження *БХ*, наявності там понять пізнішого часу, не виключено, що повна дата нападу русів належить до групи останніх. Її наявність свідчить не про хроніку, звідки вона була започена, а про компіляторський хист хроніста, котрий вирахував дату походу русів, випередивши таким чином наукові дискусії модерного часу.

¹ Anecdota Bruxellensia, I. Chroniques byzantines du manuscrit 11376, ed. par Franz Cumont (Gand, 1894), 7-15 (опис рукопису). Нове кодикологічне дослідження рукопису: Andreas Külzer, «Studien zum Chronicon Bruxellense», Byz. LXI (1991), 417-420, виправлення до видання Кюмона, 425.

² Anecdota Bruxellensia, 16-34 (текст).

³ Anecdota Bruxellensia, 16-18.10 (перша частина), 18.12-33.21 (друга частина), 34.1-23 (третя частина). Про жанр малих візантійських хронік див. Peter Schreiner, Die Byzantinischen Kleinchroniken (Wien, 1977) [CFBH, XII/2], Bd. 2., 27-52.

⁴ Anecdota Bruxellensia, 33.15-21.

⁵ Carl de Boor, «Der Angriff der Rhos auf Byzanz», BZ 4 (1895), 445-466; детальний бібліографічний огляд дискусії див. Кузенков П.В. Поход 860 г. на Константинополь и первое крещение Руси в средневековых письменных источниках, Древнейшие государства Восточной Европы. 2000. М., 2003. С. 8-12.

⁶ Andreas Külzer, «Studien zum Chronicon Bruxellense», 428-447, про напад русів, 446-447.

⁷ Петер Шрайнер, Miscellanes byzantino-russica, ВВ. 1991. Т.52. С. 152; Peter Schreiner, «Ein wiederaufgefundener Text der Narratio de Russorum converione und einige Bemerkungen zur Christianisierung der Russen in byzantinischen Quellen», Byzantinobulgarica 5 (1978), 297-303; передрук: Peter Schreiner, Studia Byzantino-Bulgarica (Wien, 1986), 3-9.

⁸ Anecdota Bruxellensia, 33.15-16-34.1.

⁹ Петер Шрайнер, Miscellanes byzantino-russica, ВВ. 1991. Т.52. С. 152.

¹⁰ Anecdota Bruxellensia, 34.1-11.

¹¹ Anecdota Bruxellensia, 34.12-15.

¹² Leonis Diaconi, 90-92; Michaelis Pselli, Historia Syntomos, 104-105.

¹³ Иванов С.А. Несколько замечаний о византийском контексте Борисоглебского культа, Борисо-Глебский сборник. Collectanea Borisoglebica, под ред. К. Цукермана (Paris, 2009), 355-364.

¹⁴ Сырку П. Византийская повесть об убиении императора Никифора Фоки. СПб, 1883.

¹⁵ Anecdota Bruxellensia, 34.16-23.

¹⁶ Michael Psellos, Chronographie, I, 76; Michaelis Attaliotae, Historia, 229; Annae Comnenae, Alexias, 162; De cerimoniis, 642-646.

¹⁷ Paul Stephenson, The Legend of Basil the Bulgar-Slayer (Cambridge, 2003), 77-80.

¹⁸ Nicetae Choniatae historiae, 368; G. Downey, «Nikolaos Mesarites: description of the Church of the Holy Apostles at Constantinople», Transactions of the American Philosophical Society, 47/6 (1957), 892.

¹⁹ Paul Stephenson, The Legend of Basil the Bulgar-Slayer, 95.

²⁰ Paul Stephenson, The Legend of Basil the Bulgar-Slayer, 90-92.

²¹ На користь цього може свідчити лише вживання слова Βουλγαρκότονος у списку поховань імператорів у De cerimoniis.

²² Anecdota Bruxellensia, 33.15-21.

²³ Symeonis magistri et logothetae chronicon, ed. S. Wahlgren (Berlin-New York, 2006) [CFBH, 44/1], 245-247.

²⁴ Theophanes continuatus, 196.6-15.

²⁵ Ioannis Scyl., 107.

²⁶ Symeonis magistri et logothetae chronicon, 247.

УДК 94(477.83)«16»

© Лілія Дробіна
(Чернівці)

ПОСЕРЕДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ АДАМА КИСІЛЯ В УКРАЇНСЬКО- ПОЛЬСЬКИХ СТОСУНКАХ

У статті простежується діяльність єдиного українського православного сенатора Речі Посполитої, шляхтича Адама Кисіля у розв'язанні українсько-польських відносин у період загострення релігійних і станових суперечок під час визвольної боротьби середини XVII ст.

Ключові слова: шляхта, визвольна боротьба, Б.Хмельницький, А.Кисіль, посольство, козаки, Річ Посполита.

Л.Дробина

Посредническая деятельность Адама Киселя в украинско-польских отношениях

В статье прослеживается деятельность единственного украинского православного сенатора Речи Посполитой, шляхтича Адама Киселя в решении украинско-польских отношений в период обострения религиозных и сословных споров во время освободительной борьбы середины XVII века.

Ключевые слова: шляхта, освободительная борьба, Б.Хмельницкий, А.Кисель, посольство, казаки, Речь Посполитая.

L.Drobina

Adam Kysel's Mediating Activity in Ukrainian-Polish Relations

The article traces the activity of the only Ukrainian Orthodox Senator of Rzecz Pospolita, noble man Adam Kysel'. It highlights his role in settling of Ukrainian-Polish relations during the period of religious and class arguments aggravating throughout the liberating struggle in the middle of the XVII century.

Keywords: noblemen, liberation struggle, Khmelnytskyi, A.Kysil, embassy, Cossacks, Polish-Lithuanian Commonwealth.

Адам Кисіль – одна з найбільш суперечливих постатей в українській історії. В обставині загостреного національного конфлікту й ворожнечі роль посередника, що належав за національністю і віросповіданням до однієї з ворогуючих сторін, а за політичними переконаннями до іншої, вищою мірою, важка і невільно викликає підозри в обох. Не вірили йому козаки, не довіряла і польська шляхта. Все життя шляхом цілого ряду зусиль і жертв Кисіль добивався того, щоб висунутися з дрібної української шляхти і стати в один ряд з високопоставленими чинами польської держави. Але коли це становище було врешті досягнуто, для Кисіля, як писав І.Новицький, «... не виявилось місця між гордих польських панів і вони ледве виносили його присутність в своєму оточенні. Він звернувся до своїх, але і ті його відштовхнули. Всі зусилля Кисіля стати між противниками, примирити їх закінчились нічим. Ситуація по суті трагічна!»¹.

Суперечки, що історично склались між польсько-католицькою шляхтою і українсько-православними «холопами», спричинили формування двох непримиримих таборів на території України, які виключали можливість будь-якого компромісу: з однієї сторони, Богдан Хмельницький, з другої – його суперник Ярема Вишневецький. Невдачі А.Кисіля пов'язують не так з його особистими рисами, як із політичною ситуацією, що склалася. Він людина звичайних здібностей, стояв «між двох таких високообдарованих противників, як Хмельни-

цький і Вишневецький»². Достойне уваги зауваження, що одна і та ж земля дала таких несхожих діячів: Хмельницький, Вишневецький і Кисіль. Якщо їх поглядам надати сучасне трактування, то воно буде виглядати в такому порядку: демократичність, консервативність і лібералізм. Будучи представником останнього, Адам Кисіль став об'єктом звинувачень, які сипались на нього з усіх сторін. Сталося так, що він за своїми переконаннями не належав ні до польського табору, ні до українського.

Головна риса, що проходить через усі справи, якими опікувався А.Кисіль, – захист держави. Всі свої діяння він завжди підкоряв цьому принципу. І якщо взяти це за основу аналізу його діяльності, то замість протиріч у вчинках, навпаки, можна простежити послідовність. Кисіль не бачив різниці між народністю (етнографічною) і національністю (державною). Захищаючи українську народність у церковній сфері, він не вважав за потрібне поступатись національністю державною як ознакою підданства, адже це для нього була єдина держава – Річ Посполита, без якої він не міг себе і уявити. Розрив з нею, підкорення іншим, утворення самостійної держави «в очах Кисіля було нічим іншим, як ганебним актом державної зради»³. Це відзначав й І.Крип'якевич: «Він був завзятим прихильником Польщі, називав її своєю батьківщиною і святим обов'язком вважав вірність Речі Посполитій»⁴. Якби А.Кисіль жив в іншій державі, то, можливо, був би великим державним діячем – бо інтереси держави ставив завжди на перше місце. А так йому дісталася гірка доля забутого ще при житті гіркого невдахи.

Адам Кисіль займав посаду підкоморного, старости, каштеляна, воеводи і, врешті, досяг звання сенатора, яке носив з гордістю. Він був єдиним православним шляхтичем XVII ст., що зміг стати сенатором Речі Посполитої. Волинський магнат Адам Кисіль переймався болючою проблемою – вирішенням релігійного питання, що постало перед православними і греко-католиками, а згодом, у часи визвольної війни, на його плечі звалилася іще важча ноша – бути посередником між польським королем Яном Казимиром та Богданом Хмельницьким. Від виважених кроків А.Кисіля залежала не тільки доля України та Польщі, але й зрештою, сам хід історії. Однак дипломатична місія українського політика, який весь час, по суті, стояв між двох вогнів, так і не знайшла належної оцінки.

Ставлення дослідників і тогочасних, і теперішніх до особи А.Кисіля дуже суперечливе. Так, Самійло Величко вважав його «у цьому ділі (переговорах. – Л.Д.) наймудрішим»⁵. Французький сучасник А.Кисіля П'єр Шевальє стверджував, що Адам Кисіль був людиною дуже відповідною для того, щоб гідно виконати доручення воеводи⁶. Схвально відгукувався про діяльність київського воеводи і Са-

мовидець, називаючи його «благочестивим паном»⁷, а Григорій Грабянка про його вміння говорити пише: «...і любо много Кисіль сладкого своєю вимовою працювалъ»⁸. Перегукується з ними і І.Новицький: «...не тільки один талант оратора мав він (А.Кисіль. – авт.), але і серйозне політичне розуміння і громадянську мужність»⁹. В українській історіографії склалася в цілому негативна оцінка Адама Кисіля. І.Крип'якевич наголошував на особливому дворушництві, з яким той (А.Кисіль. – авт.) захищав інтереси уніатського і католицького духовенства¹⁰. Більш негативну характеристику дає М.С.Грушевський в «Історії України-Руси»: «Кисіль уважав, що трьома способами треба трактувати ту нерозумну чернь. Старшину – дарунками, ласкою. А диких бунтівників – тих стримувати загибеллю, страхом шаблі»¹¹. В.Б.Антонович причислив Кисіля до тієї групи шляхтичів, які «думають сполучити шляхетство зі своєю національністю, що не переходять до чужого народу і задержують православну віру і народну мову»¹².

Відгуки сучасників закріпили за ним репутацію людини, що хоче сісти на два стільці одночасно. В Україні його зневажали, дорікаючи, що він продався полякам, називали його зрадником: «Ти, Кисілю, кість від костей наших, а відщепився і пристаєш з ляхами»¹³, а в Польщі ненавиділи як зрадника і підозрювали у таємних шпигунських діях на користь Хмельницького, звинувачували, що він не захищає Річ Посполиту від розбійників-козаків. Але, як стверджують дослідники, ніде не знайдено жодного документа таємного листування Б.Хмельницького і А.Кисіля, ніщо не може кинути на нього тінь підозри в «зраді своїй державі, своєму правителю»¹⁴, що було найголовнішим.

Суперечливість оцінки діяльності А.Кисіля випливає з суб'єктивності джерел: якщо за основу дослідження брались польські документи, то ставлення до Кисіля одне, а коли українські, повні скарг за порушення обіцянок, то інше. Важко дати достовірну оцінку діяльності людини в таких умовах. Проте, яким би не було ставлення дослідників, ніхто не зміг відповісти на єдине конкретне питання: як православний воевода і захисник українців Адам Кисіль опинився у ворожому таборі на такій високій посаді?

Вперше А.Кисіль зіткнувся з проблемою вибору між переконаннями українця і обов'язками польського політика під час національних виступів 30-х років XVII ст. Зокрема, у 1634 р., коли розпочалось повстання Івана Сулими, Адам Кисіль був серед польських комісарів. З його ініціативи було складено план захоплення Сулими та його побратимів шляхом підкупу частини повсталих: «Присутність... скриньки з грошима, розданої майже повністю моїми руками, – писав Адам Кисіль, – не тільки стримали цей рух, а й звернули супроти заводія»¹⁵.

Та незабаром серед козаків назріло нове повстання, і щоб його нівелювати, Адам Кисіль запропонував тактику солідарування з антигетьманськи налаштованою частиною козаків. Саме їх та ще козаків, які були налаштовані пропольськи, полякам вдалося зібрати на чергову раду (1637 р.) і обрати нового гетьмана Саву Кононовича, який ніколи не приховував своїх пропольських симпатій. Таким чином, ця рада зафіксувала появу в українському суспільстві прошарку впливового українського козацтва, особливо заможного, старшинського, яке просто не уявляло собі існування України без Польщі, незважаючи на те, що польська адміністрація принижувала українське селянство. Вони були патріотами своєї Вітчизни, а такою вважали Річ Посполиту.

Знаменита битва під Кумейками в 1637 р. потрясла Адама Кисіля. Коли табір Павлюка був повністю оточений, і становище стало критичним, козаки отримали листа урядового комісара у козацьких справах А.Кисіля, у якому той запевняв, що кожен, хто припинить збройний опір, буде помилуваний¹⁶. Вже 11 грудня Павлюка і побратимів закували у кайдани й відправили до Варшави, а 24 грудня на козацькій раді Адам Кисіль відібрав у повстанців прапор, гетьманську булаву і бунчук. Було обрано нову реєстрову старшину, старшим якої оголосили Ілляша Караїмовича. Військовим писарем призначили Богдана Хмельницького.

Адам Кисіль рішуче став на захист керівників повстання: «Вони здались добровільно, – казав він, – я заручився, що Річ Посполита дарує їм життя, інакше вони б захищались до останнього. Якщо тепер, незважаючи на моє заручення, їх стратять, то це підірве віру в слово не тільки заручителя, але і довірителя Речі Посполитої»¹⁷. Саме в цих словах закладена суть політики і світогляду А.Кисіля, він неодноразово писав королю, що окремі виступи поляків підривають авторитет до нього серед козаків і тим самим «наносять шкоди справам державним»¹⁸. Для нього інтереси держави стояли на першому місці, що він неодноразово доводив своїми вчинками. Попри все це своєю посередницькою діяльністю спромігся врятувати життя багатьох повсталих, однак не вважав цю місію вельми успішною, адже він не зміг врятувати життя самому Павлюкові. Назавжди на душі Адама Кисіля залишився осад від учинку короля, котрий під тиском сейму покарав ватажка повсталых смертю. Згодом він писав у листі до Б.Хмельницького: «Тобі і сподвижникам твоїм відомо, що я один із сенаторів є покровителем віри і церкви, зістарюся в цьому і помру в нім. Після битви під Кумейками ніколи не обагрив свої руки кров'ю єдиновірців і не маю відношення до їхніх бід, вони не послідували моїй волі»¹⁹.

Особливий інтерес під час визвольної війни становлять відносини Адама Кисіля з Богданом

Хмельницьким. А.Кисіль виконував роль моста між двома правителями: з одного боку – польський король, спочатку Владислав IV, а потім Ян Казимир, з іншого – український козацький гетьман. Сенатор і гетьман, проживши півстоліття, були майже ровесниками. У цьому віці вже установлені погляди, великий життєвий досвід, і тому не дивно, що стосунки між ними склалися доволі прагматичні. Вони знаходили повну солідарність у поглядах щодо одного з найбільш суттєвих пунктів польсько-козацьких протиріч: церковного. В листі до новопризначеного київського воєводи Б.Хмельницький просить врегулювати релігійне питання на сеймі, щоб «права и свободы подтверждены и религия наша греческая успокоена, а уния всецело ликвидирована была»²⁰. Заради спокою в державі, збереження її цілісності Кисіль був навіть готовий підтримати цю ідею, хоча особисто вважав, що унія має право на існування. Тому в цьому питанні Адам Кисіль для нього був швидше не польським комісаром, а союзником. Б.Хмельницький оцінив, як сенатор потрібно захищав свої і його релігійні погляди, «за свободу їх вираження і права сповідання, зводив на себе, навіть звинувачення в зраді»²¹. В особах колишніх друзів Хмельницького і Кисіля стали один проти одного патріоти, віддані Україні діячі, але йшли вони різними шляхами і розділяли їх різниця ідеології і тактики.

З перших днів Хмельниччини Адам Кисіль став посередником у переговорах між Річчю Посполитою та українським Гетьманатом, лідером партії компромісу у польському таборі, яка шукала способів примирення з повсталими. Будучи категоричним противником будь-яких воєн, він гостро відчув, що козацьке повстання, очолюване Б.Хмельницьким, не є звичним для Речі Посполитої черговим козацьким сум'яттям, і у листі до короля писав: «Починається жажлива і важка війна, на яку потрібно підняти всі сили Речі Посполитої»²². Самовидець у своєму творі напише про це так: «Усе, що живо, піднялося в козацтво»²³. І вже перші поразки, завдані польським військам під Жовтими Водами, Корсунем, змусили короля вступити у переговори з козацьким гетьманом. Їх проведено було покладено на Адама Кисіля.

Посольство для переговорів прибуло 19 лютого 1649 р. в Переяслав, було зустрінуто при в'їзді самим Богданом Хмельницьким з усіма церемоніями та пишністю, і запрошене на гостину. Під насмішкуваті зачіпки гетьманського оточення Адам Кисіль все ж таки виголосив палку промову на честь короля та українського гетьмана, передав Богдану Хмельницькому «в дар військову корогву й гетьманську булаву»²⁴. Козаки своїми викриками доводили польських комісарів до відчаю і Адаму Кисілю доводилось постійно стримувати

свою делегацію, яка в усьому вбачала образу для Польщі і навіть вмовляв їх, аби ті не вимагали значних поступок.

Переговори, де розгорілися ще не бачені в Речі Посполитій пристрасті, затягнулися до 25 лютого. В напруженій обстановці Адам Кисіль спромігся вмовити Богдана Хмельницького до серйозних, поміркованих перемовин. Вимоги гетьмана були досить скромні та стосувалися тільки Київського воєводства: скасувати в цьому воєводстві унію, в сенаті надати місце православному митрополитові, щоб воєвода й каштелян київські були православні, заборонити у воєводстві мешкати єзуїтам, князя Ярему Вишневецького як автора війни позбавити титулу коронного гетьмана. Адаму Кисілю надто боляче було, що необачний виступ поляків на Поділлі знову зірвав його домовленість з Богданом Хмельницьким, котрий ось-ось мав відпустити на волю полонених польських воєнків, але, переконавшись, що поляки воюють, відмовився виконувати свою обіцянку.

Делегація повернулася від Хмельницького ні з чим. «Нічого не змогли вони цим посольством справити, оскільки той оголосившись на Русі самовладним гетьманом, тим менше дбає про королівську гідність і присланий дар (королівські клейноди на гетьманство)», – писав С.Величко²⁵.

Постійне емоційне напруження підірвало здоров'я А.Кисіля і він тривалий час лікувався й відпочивав у містечку Гоща, яке він зробив своєю резиденцією в 1643 р. Саме звідти і написав польському королю звіт про своє посольство, який зустріли по-різному: одні хотіли зрив переговорів використати для негайного початку війни, інші, серед них король і канцлер Ю.Оссолінський, навпаки, вважали, що розрив перемир'я завчасний. Сенатори розлютились на Б.Хмельницького і звинуватили А.Кисіля в зраді²⁶. В одному зі своїх пізніших листів, захищаючи ще раз свою політику щодо козаків і наполягаючи на правильності своїх поглядів, А.Кисіль писав: «Завжди я цього тримався, завжди твердив це словесно і письмово, і за це мене називали «зрайцею», не відаючи, що творять самі, ведучи до загибелі батьківщину і всіх нас»²⁷. І Кисіль запропонував провести ще одні переговори. Делегацію до Богдана Хмельницького очолив посол Я.Смяровський. Але спокій, що наступив, був короткочасний: стало зрозуміло, що козаки сповнені рішучості воювати.

Як відомо, Переяславська угода так і не була втілена в життя. Однак один її пункт польський король виконав: київським воєводою з 1649 р. став православний, а саме – Адам Кисіль, якого в 1646 р. було призначено каштеляном київського замку. Сейм вважав, що доречно «призначити в Київ сенатора, який зблизька наглядав би за всіма козацькими діями та усував би суперечки, що могли

виникнути при проведенні в життя Зборівського договору»²⁸. Так Кисіль став офіційним посередником між урядом Речі Посполитої та козацтвом, представником найвищої польської влади на козацькій території. На відміну від своїх попередників, він незважаючи на скрутні обставини Визвольної війни, намагався мешкати у Києві. В тому ж році у замку відбулися й переговори між Богданом Хмельницьким та Адамом Кисілем з приводу розмежування повноважень між гетьманською та воєводською адміністрацією у Києві згідно зі Зборівським договором. Саме тут продовжувались позаетикетні переговори з Б.Хмельницьким, «то їздив від нього в Чигирин митрополит для переговорів, то Хмельницький до нього в Київ»²⁹. Стосунки покращились – вирішувалось багато важливих для обох сторін справ і доходили згоди. Аж до кінця 1650 р. панувало повне порозуміння між гетьманом і комісарами, хоча ситуація була досить напружена. Навіть щодо ліквідації унії Б.Хмельницький виступав уже не так категорично і на засіданні сейму в 1649 р. погодився, що уніатів неможливо насильно перевести у православ'я: «Річ неподобна і тяжка когось проти волі до віри своєї притягати і у вільному королівстві поневоляти»³⁰.

Тривалий час Адам Кисіль був індикатором спокою в Україні. Як тільки наприкінці 1650 року він поїхав у Гощу, за ним вся «шляхта, побачивши це, утікала»³¹ із Києва, гадаючи, що ось-ось має спалахнути війна. Для заспокоєння польських підданих королеві довелося видати спеціальне розпорядження.

У 1650–1651 рр. після тривалого часу шляхта отримала дозвіл про повернення у свої володіння й почалася розправа над повсталими селянами. Гетьманський уряд змушений був оголосити, що до сеймового затвердження трактату шляхту в Україну не пустить, за винятком канцлера Ю.Оссолінського та київського воєводи А.Кисіля. Саме останній виявився найкращим радником у цій складній ситуації як королеві, так і козацькому гетьманові. В часи визвольних змагань без його безпосередньої участі не затверджувалося жодного важливого договору чи документа. Сенатор просив Яна Казимира, аби він змусив шляхтичів не переслідувати козацтво та повсталіх селян. Наостанок Адам Кисіль додавав: «Я тут, ризикуючи життям, несу весь тягар, а пани, що в тилу, нехай мене пошкодують, тобто нехай не видають у хлопа все, що він має за душею»³². Але восени 1650 р. Ю.Оссолінський, що проводив урядову політику стосовно православних козаків, помер, і це ускладнило становище. У повітрі запахло великою війною. Поляки рвалися до бою, їх рішучість стримував тепер тільки Адам Кисіль. Ворогуючі сили ждали весну 1651 р.

Кисіль у своїх листах з Гощі, як завжди, просив не починати воєнних дій, інакше про комісію для переговорів можна забути. Якщо обставини робили неможливим продовження переговорів про мир, то Кисіль вимагав відповідного напруження сил держави. Іще на Варшавському сеймі 1650 р. київський воєвода звинувачував поляків, а насамперед уніатів: «...в своем споре стояти, погубите отчизну, не хотя ничего уступить для успокоения всей Речи Посполитой»³³. Та невдовзі він побачив, що шляхта дійсно не готова принести жертви, і його надії на мир були марними. Польща вже миру не хотіла, і «політик миру» лишився без реальної програми. Він виявився не почутим, у високих колах «голос Кисіля був майже єдиним голо-сом миру і любові серед загального, дикого озлобленого, що грозило перетворити квітучий край в пустиню», – писав І.Новицький³⁴.

З цього видно, що Кисіль не був прихильником миру з козаками будь-якою ціною. Він допускав, що козаки можуть існувати теж як окремий стан, мати свої права, відмінні від селян, але він говорив Хмельницькому: «Нехай хлопи орють, а козаки воюють»³⁵. Він погоджувався на збільшення кількості козаків, але вимагав якоїсь конкретної цифри, щоб козацтво не перетворювалось у щось «безмежне і не поглинало в себе селянські маси»³⁶. Саме тому в переговорах завжди наполягав, щоб селяни, які не ввійшли в реєстр повертались до панів. Козацтво для нього ніколи не було ідеалом, і як тільки воно переходило в антишляхетський наступ, ставлення Кисіля змінювалось: він уже не співчував, а був налаштований вороже. Проте це не свідчить, що він був прихильником знищення козаків. Козаки були тією силою, на його думку, що могли протистояти татарам. І на переговорах у Переяславі (1649 р.) відзначає у своєму виступі перед гетьманським оточенням «Польща и Литва не выдержат неверных без Запорожья...»³⁷.

Кисіль був противником повстання і вважав, що між Польщею та Україною можна знайти компроміс. Саме йому як досвідченому дипломату й православному русину було доручено вести переговори з Богданом Хмельницьким у Білій Церкві. 16 вересня 1651 р. посольство приїхало до Білої Церкви, заблокованої повсталими. Вимоги поляків для козаків були надто важкими. Неприязно зустріли комісарів козаки, селяни і татари, що почували себе зрадженими козацькою старшиною. Не бажаючи проводити ратифікацію Білоцерківського договору, не задоволені його умовами, вони підняли бунт. Почались поодинокі постріли. Адам Кисіль, що намагався втихомирити натовп, ледве не загинув від татарської стріли, дивом вона не влучила у воєводу. Граблянка описує це такими словами, що одна із стріл «въ окно брамное во-малъ не уби Киселя»³⁸. Б.Хмельницький, щоб за-

спокоїти їх, вийшов «в рукопашну», вимагаючи поваги до послів³⁹. Іван Виговський за наказом гетьмана, супроводжував делегацію за місто, але і там їх чекала небезпека: пограбовані, ледве живі комісари повернулись додому. Польські сенатори, так само, як і козаки, гарячкували і вимагали війни. Їх намагався охолодити Адам Кисіль. Прийнявши пункти Білоцерківського договору, він нажив багато ворогів із числа польської шляхти, яка чомусь не бажала бачити великого компромісу щодо релігійного питання, досягнутого воеводою. Білоцерківський мирний договір, підписаний 28 вересня 1651 р., не включав питання про скасування унії, це вже не вважалося принциповим питанням. Один із пунктів звучав: «Вера Руская въ своей целости и духовенство zostавати будеть»⁴⁰, тобто православна віра залишається при старих правилах.

Останні місяці життя воеводи пройшли в Бересті, де відбувся відомий сейм з залагодження українсько-польського конфлікту. Разом з литовськими магнатами Янушом та Альбрехтом Радзивіллами Адам Кисіль продовжував відстоювати позиції компромісу. У Бересті 3 травня 1653 р. під час дебатів після сейму сенатор Адам Кисіль помер.

Роль А.Кисіля так і залишилася належно не оціненою. Він до кінця залишався речником компромісу, і смерть його виявилася непомітною, бо на компроміс тоді, у 1653 р., польський король і сейм іти не збиралися. І українці, і поляки хотіли розв'язати міжнаціональні конфлікти тільки з допомогою сили та революційних перетворень.

Пошуки порозуміння між двома могутніми націями Речі Посполитої – поляками та українцями – були в основі діяльності Адама Кисіля. Він неодноразово твердив як на засіданнях сейму, так і на радах козацтва, що міжнаціональна ворожнеча призведе до розпаду єдиної держави: Річ Посполита не проіснує, якщо не піде назустріч українським домаганням, а втрата українських земель призведе до її занепаду. В цьому він мав рацію: першою втратила свої здобутки Україна, а через сто років і Польща.

¹ Новицький І. До портрета Адама Киселя // Київська старовина. – К.: Типографія Г.Т.Корчак-Новицького, 1885. – Т.12. – С.747.

² Там само. – С. 748.

³ Новицький І. Адам Кисель, воевода київський // Київська старовина. – К.: Типографія Г.Т.Корчак-Новицького, 1885. – Т.13. – С. 635.

⁴ Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – Львів: Світ, 1990. – С. 80.

⁵ Величко С.В. Літопис. – К.: Дніпро, 1991. – Т.І – С. 327.

⁶ Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі. – К.: В-во АН УРСР, 1960. – С. 105.

⁷ Літопис Самовидця / Підгот. Я. І. Дзира. – К.: Наук. думка, 1971. – С. 59.

⁸ Грабянка Г. Летопись гадячского полковника. – К.: Въ Университетской типографии, 1853. – С. 62.

⁹ Новицький І. Адам Кисель, воевода київський ... – С. 413.

¹⁰ Крип'якевич І. Вказ.праця. – С. 106.

¹¹ Грушевський М. Історія України-Русі: в 11 т., 12 кн. – К.: Наук. думка, 1994. – Т.5. – С. 238.

¹² Антонович В.Б. Коротка історія козаччини. – К.: Україна, 2004. – С. 61.

¹³ Маркевич М. Історія Малоросії. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 127.

¹⁴ Новицький І. Адам Кисель, воевода київський ... – С. 428.

¹⁵ Заруба В.М. Студії з історії України. – К.: Освіта, 1995. – С. 13.

¹⁶ Голобуцкий В.А. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа. 1648-1654 гг. – К.: Госполитиздат, 1962. – С. 273.

¹⁷ Михальчук Л. Дилема Адама Киселя // Пам'ять століть. – 1998. – №3. – С. 45.

¹⁸ Новицький І. Адам Кисель, воевода київський ... – С.427.

¹⁹ Маркевич М. Історія Малоросії. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 118.

²⁰ Заборовський Л.В. Католики, православні, уніати проблеми релігії в русько-польсько-українських відносинах к. 40-х – 80-х рр. XVII ст. Документи. Дослідження. Частина І: Джерела часів гетьманства Б.М.Хмельницького. – М.: Пам'ятки історичної думки, 1998. – С. 45.

²¹ Новицький І. Адам Кисель, воевода київський ... – С.428.

²² Голобуцкий В.А. Вказ. праця. – С. 200.

²³ Літопис Самовидця / Підгот. Я. І. Дзира. – К.: Наук. думка, 1971. – С. 57.

²⁴ Величко С.В. Літопис. – К.: Дніпро, 1991. – Т.. – С. 325.

²⁵ Там само. – С. 327.

²⁶ Антонович В.Б. Коротка історія козаччини. – К.: Україна, 2004. – С. 169.

²⁷ Михальчук Л. Дилема Адама Киселя // Пам'ять століть. – 1998. – №3. – С. 50.

²⁸ Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі. – К.: В-во АН УРСР, 1960. – С. 105.

²⁹ Новицький І. Адам Кисель, воевода київський ... – С. 614.

³⁰ Заборовський Л.В. Вказ.праця. – С. 51.

³¹ Крип'якевич І. Вказ.праця. – С. 198.

³² Гупало С. Важка ноша примирення. Адам Кисіль: майстер великих компромісів // День. – 2004. – 23 жовт.

³³ Заборовський Л.В. Вказ.праця. – С. 56.

³⁴ Новицький І. До портрета Адама Киселя // Київська старовина. – К.: Типографія Г.Т.Корчак-Новицького, 1885. – Т.12. – С.748.

³⁵ Заборовський Л.В. Вказ.праця. – С. 31.

³⁶ Новицький І. Адам Кисель, воевода київський ... – С.632.

³⁷ Заборовський Л.В. Вказ.праця. – С. 31.

³⁸ Грабянка Г. Вказ.праця. – С. 108.

³⁹ Михальчук Л. Дилема Адама Киселя // Пам'ять століть. – 1998. – №3. – С.53.

⁴⁰ Грабянка Г. Вказ.праця. – С. 110.